

ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ ВА ЁЗМА ДОСТОНЛАРДА ТЎЙ МОТИВИ

Тўраева Ирода Шераматовна
Қарши давлат университети
мустақил тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада халқ достонлари ва ёзма достонларда тўй мотиви ҳақида сўз юритилган. Достонлар халқ томонидан яратилгач, ижодкор халқ улар орқали ўз мақсадлари, орзу-истаклари, ҳис-туйғуларини ифодалайди.

Калит сўзлар: халқ достонлари, ёзма достонлар, тўй мотиви, оғзаки ижод, ёзма адабиёт, халқ оғзаки ижоди, насрий парчалар, достон.

Abstract. This article discusses the wedding motif in folk epics and written epics. When epics are created by the people, the creative people express their goals, dreams, and feelings through them.

Key words: folk epics, written epics, wedding theme, oral creativity, written literature, folk oral creativity, prose pieces, epic.

Абстракт. В данной статье рассматривается свадебный мотив в народных былинах и письменных былинах. Когда эпосы создаются народом, творческие люди выражают через них свои цели, мечты и чувства.

Ключевые слова: былины, письменные былины, свадебная тема, устное творчество, письменная литература, народное устное творчество, прозаические произведения, эпос.

Ҳозирги замон жаҳон фольклоршунослигида эпик сюжетлар генезиси ва бадий эволюциясини ёритиш, халқ достонлари тараққиётининг архаик, классик ва постклассик даврини тадқиқ этишга, айниқса, миллий эпосларнинг шаклланиши ва ривожланиш тарихини реконструкция қилиш методологиясини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Натижада эпос тараққиётининг турли даврларга хос типологик хусусиятларини ўзида ифода этган янги манбалари аниқланди. Эпос тараққиётининг архаик қатламига хос фольклор ёдгорликларини жаҳон халқлари бадий тафаккури контекстида қиёсий тадқиқ қилиш асосида қаҳрамонлик ва романик достонларнинг шаклланиши қадимий баҳодирлик кўшиқларига бориб тақалиши исботланди. Дунё фольклоршунослигининг бугунги тараққиётини белгилайдиган устувор илмий концепциялар асосида жаҳон адабиётидаги қадимий сюжетларнинг “фольклорлашуви” жараёнига хос қонуниятлар очилди. Жумладан, қадимги инглиз ва ирланд эпоси, ҳинд мифологияси, герман қаҳрамонлик эпоси, мўғул архаик эпик анъанасига оид тадқиқотлар юзага келди. Бу эса халқ эпосининг турли даврлардаги тараққиёти ва ривожланиш тенденцияларини муайян эпик сюжетларнинг оғзаки вариантлари билан ёзма манбалар ҳолида сақланиб қолган бадий талқинлари мисолида қиёсий типологик аспектда ўрганишдан иборат янги йўналишга асос солди.

Инсон ҳаётидаги уч муҳим жараён халқ оғзаки ижодида бир оламдан иккинчи бир оламга ўтиш сифатида баҳоланади: туғилиш, никоҳ ва ўлим. Фольклордаги анъанавий тушунчага мувофиқ чақалоқ туғилар экан, у бир оламдан иккинчисига ўтади. Никоҳ орқали аёл учун қизлик олами ўлиб, аёллик дунёси, йигит учун эрлик дунёси бошланади. Инсоннинг жисман ўлиши ҳам аслида унинг буткул йўқолиб кетишини англатмайди, балки у бошқа бир дунёга ўтади.

Туғилиш – ўлим – туғилиш – фольклордаги воқелик худди шу сиклда кечади ва шу қатъий жараёнга амал қилади. Жумладан маросимлар ана шу жараённи эътироф этиш мақсадида туғилган. Чақалоқ туғилар экан, бошқа бир оламдан бу оламга ўтади. Бешик тўйи маросимлари шу жараённи нишонлашдан вужудга келган, Турмушга чиқиш, уйланиш маросимлари ҳам халқ нишонлайдиган эл ҳаётида, жумладан, ҳар бир инсон ҳаётидаги муҳим маросимлардан.

Келинчак остонаси тиллодан бўлган ёр уйига кириб желар экан, бу остона у учун янги уй эмас, у қадам кўяётган янги оламнинг остонаси. Қизнинг кўз ёш тўкиши эса ота уй билан эмас, у ташлаб кетаётган дунё билан хайрлашиб тўкилган кўз ёш. Турмушга чиқар экан, қиз учун қизлик дунёси ўлиб, аёллик дунёси бошланди, йигит учун эса йигитлик дунёси тугаб, у эрликка қадам кўяди. Яъни қиз ҳам, йигит ҳам оила қуриш асносида қайтадан ўлиб, тиралади.

Тўй маросимларида куйланадиган ёр-ёр, қўшиқ, келинсаломларда айна шу дунёқараш излари турганини мутахассислар эътироф этади. Тўйда ўтадиган урф-одат, маросимлар моҳияти ҳам халқнинг никоҳни бир оламдан бошқа оламга ўтиш, ўлиб тиралиш сифатида билганини кўрсатади. Жисман ўлим ўз-ўзидан тушинарлики, диний дунёқарашда ҳам, мифологик дунёқарашда ҳам бир оламдан бошқасига ўтиш деб қаралган. Яъни бирор мавжудот жисман ўлар экан, у тамоман йўқ бўлиб кетмайди, балки бошқа бир оламга ўтади мифологик дунёқарашга кўра у ёмғир, ўт-ўланлар, шунга ўхшаш табиатга оид ҳодисаларда қайта тиралади.

Маълумки, эртақнинг бошида йигит камбағаллиги учун унга биров қиз беришга кўнмайди, охири йигит қишлоқдан бош олиб кетиб, ғайриоддий хислатга эга кампирнинг уйида маълум вақт хизматда бўлади. Мазкур воқеалар орқали йигит синовни (инитсиатсия) амалга оширади. Парига эришиш ҳам синовдан ўтган йигитга тақдир тухфаси (кампирнинг тақдир тимсоли бўлиши мумкинлигини таъкидлагандик) эди. Соқов қиз қиладиган макр-ҳийлалар туфайли энди пари қиз ҳам синовдан ўтади ва йигитга чинакам муносиб ёр қиёфасига эга бўлади. Демак, кўринадикки ҳар қандай синовдан ўтиш – эврилиб, янги одамга айланишини ҳам ифода этади.

Достон – халқ оғзаки ижодининг энг йирик жанри бўлиб, у қаҳрамонлик, ишқий-саргузашт, фантастик мазмунга эга бўлган воқеаларни баён қилувчи асар. Қаҳрамонларнинг саргузаштлари, ўзаро муносабатлари ва кечинмаларини кенг кўламда тасвирловчи йирик ҳажмли лиро-эпик асар достон дейилади. Достон давр, тузумдаги халқ руҳиятини, хусусиятларини акс

этиради. Замонлар ўтиши билан улар янги-янги мавзулар ва ғоявий мазмун билан бойиб боради. Достонлар халқ томонидан яратилгач, ижодкор халқ улар орқали ўз мақсадлари, орзу-истаклари, ҳис-туйғуларини ифодалайди. Одатда, достонларнинг биринчи ижодкори унутилиб, улар наслдан наслга, авлоддан авлодга ўтиши натижасида халқ мулкига айланади. Достонлар мавзу жиҳатидан ранг-баранг, мазмунан хилма-хил бўлганлиги боис уларнинг куйидаги турлари мавжуд: қахрамонлик достонлари, романтик – ишқий-саргузашт достонлар, тарихий достонлар. Достонлардаги асосий қахрамонлар қиёфасида инсонпарварлик, ватанпарварлик, мардлик, жасурлик, дўстлик, вафодорлик, садоқат каби олижаноб фазилатлар умумлаштирилади.

Дунёдаги айрим халқларда ўзининг тарихига оид йирик ҳажмдаги катта муҳим воқеа баён этиладиган жанрлар бор. Биз — ўзбекларда бу жанр «достон» деб аталади. «Достон» сўзи қизиқ-қизиқ воқеаларни ҳикоя қилиш, мақташ маъноларини англатади. Бадиий адабиётимизда асосан икки усулда яратилган достонлар бор. Биринчиси, асрлар давомида халқ оғзаки ижодида бахшилар томонидан оғзаки тарзда куйлаб келинган достонлар. Иккинчиси, ёзма шаклда шоирлар томонидан ижод қилинган достонлар. «Алпомиш», Гўрўғли туркумидаги «Гўрўғлининг туғилиши», «Маликаи Айёр», «Равшан»; «Кунтуғмиш», «Рустамхон» қабилар оғзаки достонлар намуналаридир. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Ҳайдар Хоразмийнинг «Гул ва Наврўз», Навоийнинг «Ҳайратул аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» каби асарлари эса ёзма адабиётдаги достонлар бўлиб, уларни оғзакидан ажратиш лозим бўлади.

Шундай қилиб, достонлар оғзаки ижод меросидаги мураккаб жанр ҳисобланади. Уларда халқнинг халқ сифатида шаклланиш жараёнидан тортиб, тарихий ҳаёти, расм-русумлари, одатлари, ижтимоий ҳаёт ҳақидаги фалсафий қарашлари кенг кўламда акс этган. Бахшилар ўз ижролари билан бевосита халқ оммасининг эстетик савиясини оширишга ҳисса қўшдилар. Халқ педагогикасининг талабларини кенг оммага маълум қилиб бордилар. Ўзбек достонлари ижро анъанасига кўра хилма-хиллиги, мавзулари ранг-баранглиги билан шуҳрат топди. Халқ эпик ижодининг шоҳ асарлари достонлар мисолида ўзбек миллатининг жаҳон халқлари маънавий ва маданий хазинасига қўшган муносиб ҳиссаси ҳақида тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Мазкур меросни ўрганишда Ҳ.Зарифов, М.Алавия, М.Афзалов, Т.Ғозибоев, О.Собиров, З.Хусаинова, М.Саидов, Ж.Қобулниёзов, М.Муродов, Б.Саримсоқов, А.Қаҳҳоров каби марҳум олимлар ва Т.Мирзаев бошчилигида бугунги кунда тинимсиз меҳнат олиб бораётган С.Рўзимбоев, О.Сафаров, А.Мусақулов, М.Жўраев, У.Жуманазаров, Ш.Турдимов, Ж.Эшонқул, А.Эргашев каби тадқиқотчилар халқ олдидаги бурчларини адо этиш йўлида хизмат қилмоқдалар.

Фойданилган адабиётлар

1. Мирзаева М. Ўзбек халқ достончилигида туркумлилик. – Тошкент, 1984; Рўзимбоев С. Хоразм достонлари. – Тошкент, 1985; Турдимов Ш.

- «Гўрўғли» номи хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2000. – №3. – Б.62–65;
2. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М., 1947;
 3. Саидов М. Ўзбек дostonчилигида бadiий маҳорат. – Тошкент, 1969;
 4. Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. – Тошкент, 1979;